

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСПИТИВАЧКИХ РАДОВА У КРУШЕВЦУ

Период 1961-1962. г.

Археолошка испитивања у Крушевцу су започела као прва фаза вишегодишњег програма конзерваторско-реставраторских радова на овом значајном споменику културе.

Иницијатива за предвиђене радове је дошла од тадашњег среза и општине Крушевац. Републичком заводу за заштиту споменика културе поверен је почетак радова, односно, археолошка испитивања и прикупљање документације за израду пројеката за конзервацију и презентацију остатака средњовековног града Крушевца, који се протеже на благом платоу око цркве Лазарице.

Поверени задатак је обављен у две кампање у 1961. и 1962. г.¹ Добијени резултати су значајни и довољни за даље остваривање предвиђеног програма, а указали су на неопходност за систематским ископавањима.

Одређеност задатка је захтевала посебне измене у уобичајеном методу археолошких радова, који је морао бити прилагођен потребама конзерваторских радова.

Почетак испитивања је био отежан недостатком видних елемената, који чине један утврђен средњовековни град. На платоу, кроз литературу лоциран² као престо-

ница средњовековне српске државе из друге половине 14. века, налази се добро очувана дворска црква и само још донжон кула на североисточном делу платоа, у полусрушеном стању. Конфигурација терена је била неодређена, с обзиром да је само порта цркве, у данашње време, поштеђена од разних станбених грађевина. Крушевачка Стара Чаршија, формирана у 19. и на почетку 20. века, развила се у непосредној близини језгра средњовековног града, а тиме је потпуно измењена првобитна нивелета терена.

Полазећи од минималних поузданих података на почетку истраживање је било усмерено на непосредну близину донжон куле. Како се у току радова показало да се кула налази на истуреној северозападној тачки платоа и да овде чини границу, сондирање је проширено према западу, југозападу и истоку, а на површинама слободним од данашњих кућа. Затим је утврђено да се и траса одбранбеног бедема протеже ивицом платоа, па је настављено са праћењем габарита града. На овај начин је добијена граница језгра кнеза Лазара. Јужна граница терена није утврђена због густе насељености станбеним зградама са двориштима.

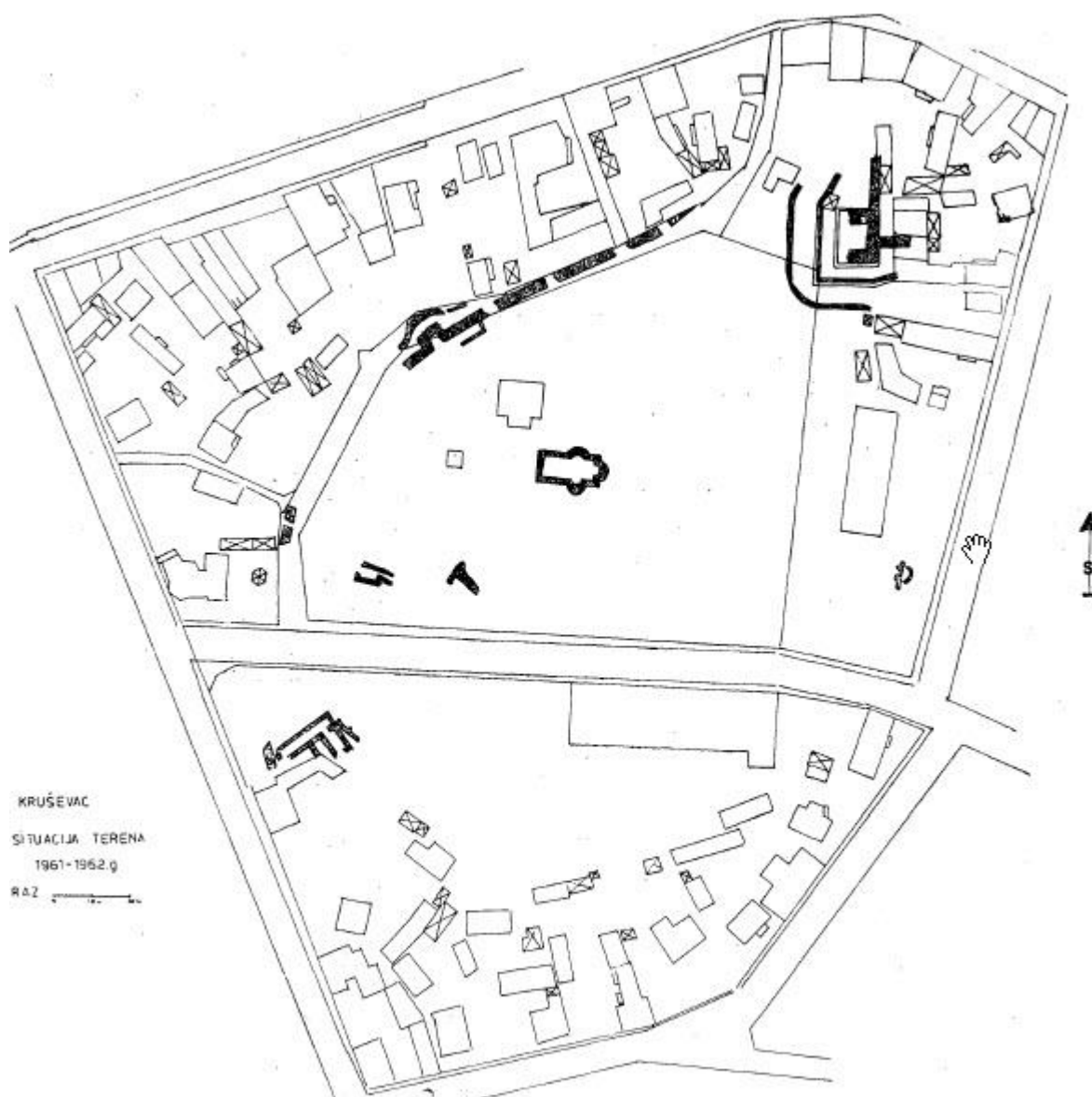
Даља испитивања су била изведена у оквиру фиксираних бедема, са циљем да се дође до што потпунијих података о стра тиграфији слојева, коти средњовековног ивица, као и да се утврде кључни објекти, што је и постигнуто.

Издвојени су сектори: код куле са ровом; траса бедема на северној страни са мањом кулом на северозападном углу терена;

¹ Археолошки испитивачки радови из I фазе програма обављени су под руководством Александре Јуришић, археолога Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду и бројном екипом дипломираних археолога и архитеката. Финансирање радова 1961—1962. г. спроведено је преко Режијског одбора среза, односно, општине Крушевац, који је во дио све потребне административне послове. Ову прилику аутор користи да изрази искрену захвалност организатору радова, члановима екипе и свим осталим који су сарађивали на заједничком послу.

² А. Дероко, Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд, 1950. гл. Г. Вуловић, Зборник архитектонског факултета у Београду, 1958. г. св. 3, 15; А. Ју-

ришић, Ћ. Jordović, Lazarev grad — Kruševac Arheološki pregled 4, Beograd, 1962. г. 248; Мирко Ковачевић, Средњовековна тврђава Крушевац, Старице XVII, 1966, Београд, 137—141; Старице, 1887, 1, 30; Bernandon de la Brokijer, Putovanje preko mora, Beograd, 1950. г. 127; Evlija Čelebija, Putopis, Sarajevo, 1954, 73; Консантин Јиричек, Историја Срба, Београд, 1952; 428; и др,

План 1. Ситуација терена са откривеним објектима

Plan 1. Situation du terrain des objets dé-

део бедема на западној страни са мањим пролазом; остаци грађевине на истоку; сектор са палатом и делом бедема на југозападној страни; делови грађевина на западу; средњовековни ниво са калдрмом и стратиграфско смењивање слојева од праисторије до турског периода (пл. 1).

И поред обимно изведених испитивачких радова није утврђено где се налази главни улаз у град, стање очуваности објеката у подграђу, као и траса спољних одбранбених бедема града.

Треба нагласити да је испитивање наведених објеката било праћено великим бројем покретних налаза керамике и осталог, што заједнички чини целину чија, детаљна обрада поред своје научне вредности има карактер материјалне документације.

Комплетирани резултати омогућили су даље спровођење предвиђеног програма радова.³

³ Даља систематска ископавања, конзервацију и делимичну реконструкцију са презентацијом изводио је Архерлошки институт у Београду, преко својих сарадника.

ПРАИСТОРИЈСКИ СЛОЈЕВИ

Локалитет у Крушевцу са слојевима из раног неолита, раног бронзаног доба и латенског периода, који се нижу један изнад другог, представља једно комплексно археолошко налазиште. Оно лежи скоро у самом центру данашњег Крушевца, на једној нижој тераси која се спушта према северу, односно према долини Западне Мораве. Повољан географски положај локалитета који се налази на саставу Царског Потока и Западне Мораве, затим сам доминантни положај платоа над долином река, створили су повољне услове за формирање једног мањег насеља у време старијег неолита. Исти услови су утицали и на развитака млађих насеља на овом платоу.

Каснијим нивелацијама измењен је првобитни изглед платоа на целој површини. На местима где нема остатака средњовековне архитектуре, који су највише оштетили праисторијске слојеве, констатована је боља очуваност слојева, тако да се може, истина парцијално, одредити простор на коме су постајала насеља неолитског, бронзаног и гвозденог доба. Црквена грађевина (црква Лазарица) би означавала приближно средиште једне елипсоидне површине која се по својој јужној осовини протеже у правцу југоисток — северозапад. Темна ове елипсе би се налазила отприлике у близини улаза у двориште фискултурног дома на супротној страни, код мале куле на северозападном средњовековном беду. У правцу североистока налази престају на половини одстојања од цркве према донжон кули, док се у правцу југозапада граница креће до раскрснице улица Бранка Цекића и Црквене улице. Потребно је нагласити да се простор на коме су лежала праисториска насеља протеже у оквиру средњовековних бедема који су паралелни природној ивици платоа са северне стране.

Посматрајући конфигурацију терена јасно се може уочити да се богатство праисториског материјала губи заједно са природним падом тла. Што се тиче стратиграфије наглашено је смењивањем култура на платоу дошло до неминовног мешања слојева, а поготову када су темељи средњовековног града пресекли и измешали све културне слојеве.

На неким истина мањим површинама, где није дошло до мешања слојева констатована је стратиграфска слика која изгледа овако: први слој чини слој хумуса дебљине од 0,5 до 0,40 см. Други слој је растресита земља сиве и интензивно црне боје. Црна боја земље долази од велике ко-

личине угља. У овом слоју се налази пуно шута и остатака средњовековне архитектуре. На појединим местима овај слој досеже до дубине од 6 метара. као на пример, на простору код донжон куле, где су приликом укопавања темеља за одбранбене бедеме уништени сви старији слојеви. Слој растресите сиве земље замењује растресита смеђа земља са раним средњовековним керамичким материјалом и мањим округлим јамама које су у горњем нивоу имале функцију ватришта, овај слој има дубину од 0,70. метара. Последњи слој на већ ограниченој елипсоидној површини јесте слој компактне смеђе земље која се дели у два нивоа, и то горњи ниво који садржи остатке насеља раног бронзаног доба, што потврђују налази керамике и веће површине пода надземне куће и доњи ниво, који лежи изнад саме здравнице и припада најстаријем насељу које се на основу налаза керамике директно везује за старчевачки период. Овом нивоу припадају јаме кружног облика већих и мањих димензија укопане у зравицу а дубине су од 0,97 до 1,90. метара. Иначе, цео слој са оба нивоа, без јама, има дебљину од 0,50 до 1,10 метара (план 1).

Анализом налаза из јама констатовано је да је материјал помешан сем у јама 3. чији налази припадају периоду најстаријег Крушевачког насеља. Према општим карактеристикама свих констатованих културних слојева може се закључити да су преисторијски слојеви мале дебљине, што указује на краткотрајни живот у једном временском периоду. У најстаријем слоју нису нађени никакви поуздани податци о стану. Јаме, чак и оне до пречника до два метра, не могу се поуздано одредити као земунице, те се о архитектури старчевачког насеља не може говорити.

Слика овог периода може се реконструисати једино на основу керамичких налаза појединачних налаза каменог оруђа и предмета од печене земље. Керамички материјал је бројан и разноврстан, а углавном га чине судови већих и мањих димензија грубе и нашто финије фактуре. Боја керамике варира у нијансама од јасно црвене преко окерасте, жуте до мрке, а само су појединачни комади сиви. Честа је појава да је спољна површина светлије окерасте или црвене боје, док је унутрашња тамно мрка или сивкаста. Спољна површина је кадкада премазивана финијим раствором земље, те није редак случај да се овај премаз одваја.

Код грубих судова већих димензија употребљавана је плева као арматура. Запажени су комади са траговима накнадно пре-

мазане црвене боје на спољној површини суда, а у појединим случајевима и на унутршњој страни. Ова боја нигде није довољно сачувана да би се могло говорити о сликању. Губљење црвене боје може се објаснити продирањем влаге у културни слој. Влага је утицала на разлагање пигмента или се то десило под утицајем минералних соли које се налазе у структури земље културног слоја. Овде треба додати да је сав керамички материјал печен на неједнакој температури и да су честе појаве светлијих и тамнијих мрља.

Облици судова нису бројни, тако да се може говорити само о мањим судовима са задебљаним ободом, благо профилисаним на спољну страну, лоптастим судовима са ниским цилиндричним вратом и најзад о плићим или дубљим коничним зделама и мањим судовима са две дршке (табла I. сл. 1—6 и табла II. сл. 1, 2 и 3).

На судовима се јављају тракасте дршке, затим брадавичасте, мање или веће; веће масивне брадавичасте дршке су често хоризонтално бушене. Поред ових, појављују се рожасте и масивне језичасте дршке. (Табла II. сл. 8; Т. III. сл. 1—8; Т. IV. сл. 1, 2 и 3).

Дна судова су равна, благо профилисана, а познате су и вазе на прстенастој или ниској коничној нози са малим удубљењем у средини, (табла IV. сл. 4, 5 и 6).

Судови су били орнаментисани већ познатим начином за овај период. Основна техника украшавања је барботин који се користи на разне начине. Најуобичајенији је набачена земља на површину суда, аморфни налепци као и превлачење прстију преко влажне површине суда. Уз барботин јавља се и керамика украшена отисцима нокта или јабучице прстију (импресо), а у неколико фрагмената постоје аплицирана ребра постављена косо или хоризонтално. Најчешће се орнамент налази на трбуху суда, али се губи према рамену, тако да га на врату нема. Отисци јабучице прстију су извођени пажљиво тако да се добија утисак правилних кружних удубљења. Зареци ноктом су до те мере благи тако да се понекад тешко примећују. (табла I. сл. 6, табла II. сл. 5, 6 и 7, табла IV. сл. 4, 7 и 8; Т. Va. сл. 1—8; Т. VI. сл. 1, 2 и 3).

Поред описаних судова у слоју су нађени фрагменти жртвеника правоуглог облика већих димензија. Ноге жртвеника су троуглог пресека а украшене су малим брадавичастим испупчењима. Фрагментована јакo стилизована глава неке животиње вероватно припада једном жртвенику. (табла VI. сл. 4 и 5).

Остали керамички предмети су конични тегови и један пршљенак. Предмети од камена су врло ретки. Нађени су мањи кремени ножићи са ретушираним ивицама, нуклеуси и једна мала калупаста камена секира. (Табла VI. сл. 6).

Податци о духовном животу и занимању становништва у овом периоду потпуно недостају.

На основу изложеног може се закључити да најстарији слој Крушевачког локалитета припада старчевачкој културној групи која је распрострањена на средњем Балкану и Јужној Панонији, поред Дунава, Мораве и Вардара.¹ Новим истраживањима ова граница се преко Горње Тузле,² Црвене Стијене³ и елене Пећине на западу везује за подручје Далматинске обале са налазиштима у Смиљчићима⁴ и Данилу.⁶ Источна граница старчевачке културе протеже се на северозападну Бугарску и југозападну Румунију, а на северу до Кереш културе у Мађарској.⁷ Јужна граница овог подручја могла би се повући преко Пелагоније,⁸ до Средњег тока Вардара. С обзиром да старчевачка култура захвата велико пространство, разумљиво је да постоје и изразите хронолошке разлике у настанку појединих налазишта.

Појава насеља старчевачке културне групе у Крушевцу мора се схватити као нормална појава, с обзиром да се овај локалитет налази у долини реке Мораве и припада групи сличних насеља; ово насеље може се повезати преко локалитета у Макршанима⁹ и Црнокаљачкој Бари,¹⁰ са најста-

¹ D. Arandelović Garašanin, Starčevačka kultura. Ljubljana 1954.

² Borivoje Čović, Tragovi praiistoriskih migracija u Severnoj Bosni; Clanci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, knjiga III, Tuzla 1959. g.

³ A. Benac — M. Brodar Crvena Stijena — 1956. g. GZM Sarajevo, sv. XIII. 1958. god.

⁴ A. Benac — M. Brodar, Zelena Pećina, GZM Sarajevo, sv. XIII. 1958.

⁵ Sime Batović, Neolitsko nalazište u Smiljčiću, Diadora sv. II. Zadar, 1960—1961. god.

⁶ Grga Novak, Preistorijski Hvar, Grapčeva Špilja, Zagreb 1955. g.

⁷ I. Kuzian, The Koroš kulture. Diss. Pann. ser 2, Budapest.

⁸ M. dr. Grbić, Petar Mačkić, Šandor Nad, Dragica Simoska, Blaženka Stalio, Porodin, Bitolj 1960. g.

⁹ Евиденциони картон археолошких налазишта Републичког Завода за заштиту споменика културе у Београду.

¹⁰ R. Galović, Crnokalačka Bara; — Bunjište — Kruševac — naselje, Arheološki pregled 2. Beograd 1960.

N. Tasić, E. Tomić, Crnokalačka Bara — Bunjište — Kruševac — naselje, Arheološki pregled 2. Beograd 1960.

ријим слојем Бубња,¹¹ а преко ових са осталим налазиштима старчевачке културе у Поморављу и Подунављу. Истакнуте карактеристике керамичког материјала, оскудност облика, као и мала дебљина културног слоја, указују на краткотрајност живота самога насеља, а борботин орнаментика и просечно груба фактура указују на касне периоде ове културне групе.¹² Појава мањих судова са две дршке које долазе од обода и лучно се спуштају до рамена суда, где се од рамена преко трбуха суда налази изразити барботино орнамент, одговара прелазном периоду, односно последњој фази старчевачке културе. Ова појава комбинације млађег облика суда са орнаментом старије епохе наводи на размишљање да је можда најстарије насеље у Крушевцу егзистирало у доба када се већ на другим налазиштима формира винчанска култура.¹³

Горњи ниво слоја компактне смеђе земље како је већ раније наглашено, припада насељу раног металног доба са остатцима надземних кућа. Облик и димензије кућа и њихов међусобни однос није могао бити констатован због каснијих оштећења овога слоја. На основу мањих остатака је згра подова кућа може се закључити само изглед супструкције која је била армирана ситним каменом и фрагментима керамике затечене у слоју земље у моменту изградње куће. Преко арматуре премазван је слој земље дебљине 5—6. см. изнад кога је стављен финији танки премаз. Описана супструкција и веће језгро пода куће откривени су на северозападном углу платоа, у непосредној близини средњовековног бедема, који је вероватно приликом градње био прокопан кроз праисториску кућу. Керамика употребљавана као арматура носила је типично обележје старчевачког периода. У слоју су нађени већи и мањи фрагменти зидног лепа на којима су били очувани трагови дрвене конструкције.

Као у раније описаном слоју и овде је најбројнији покретни материјал керамика. По својој фактури судови из овог слоја могу се поделити у две групе: fine, мањих димензија, и грубе, веће судбове. Прављени су од пречишћене земље у којој има доста ситног песка. Печени су равномерно, те су

најчешће смеђе боје у више тонова а појављују се и примерци црне и сиве керамике. Овде је заступљен већи број облика судова са богатијом орнаментиком. Најтипичнији облици су зделе у варијантама: коничне зделе са ободом повијеним унутра који је заобљен, косо засечен у више површина, преломљен или благо тордиран; затим, биконичне зделе са благим прелазом из конуса у конус са ниским цилиндричним вратом или благо повијеним на спољну страну. Ободи већих судова су заобљени, благо профилисани на спољну страну, разгранати или равно засечени. Дршке су тракасте, полазе од обода и везују се на рамену, затим језичасте на прелазу из конуса у конус и брадавичасте, постављене непосредно испод обода зделе. Дна ових судова су равна или благо профилисана (табла VI. сл. 7 и 8; т. VII. сл. 1—8; т. VIII. сл. 1—8; т. IX. сл. 4 и 5).

Судови су украшени на више начина: канеловањем, урезивањем, жигосањем, утискивањем и аплицирањем трака. Канелуре могу бити уже косо постављене на ремену биконичних здела, или хоризонталне, ши роке распоређене испод обода коничних здела.

Урезивање као орнаментална техника, извођено је благим потезима а од мотива појављују се цикцак паралелне линије ораничене хоризонталним или цикцак тракама. Овај орнаментални мотив јавља се на коничним зделама са благо тордираним ободом. Грубље извођени орнамент урезивања констатован је на зидовима већих грубих судова, где су потези зареза косо постављени без одређеног реда.

Постоје две варијанте орнамента жигосања: жигосана текућа „С“ спирала, хоризонтално постављена као трака, која се протеже целим обимом суда и вертикално постављена линија која ограничава мањи простор. Овој групи орнамената припада лажни шнур изведен неким предметом у комбинацији хоризонталних паралелних трака или као гирланд. Орнамент спиралних трака је најбројнији и налази се на прелазу из конуса у конус или одмах испод обода. У влажну земљу у овим тракама утискивани су коси зарези неким предметом или отисци нокта и јабучице прста. Врло је чест случај да се судовима грубе фактуре отисци односно зарези од предмета или нокта налазе на равно засеченом ободу или на спољној ивици обода (табла IX. сл. 8; т. X. сл. 1—8).

У осталом материјалу нађена је и једна елипсоидна пунтадера, од печене земље, троуглог пресека, са орнаментом косих за-

¹¹ М. Garašanin, *Rezultati ispitivanja i problematika bronzanog doba u Pomoravlju*, *Arheološki radovi i rasprave*, knjiga I, Zagreb 1959.

¹² М. др. Грбић, *Предкласична грнчарија средњег Балкана, Старица V—VI*, Београд 1954—1955.

¹³ М. др. Грбић, *Старчево ретенција, Зборник Матице Српске*, св. 12, 14, Нови Сад 1956. г.

реза по целој површини основице. Орнамент урезаних паралелних линија по средини је пресечен двома дубљим паралелним линијама које чине једно испупчено ребро (табла IX. сл. 7).

Пластика је овде заступљена само једном животињском фигуром чији је задњи део оштећен, очувана је глава и обе предње ноге са половином трупца. Због врло стилизоване обраде врста животиње се не може одредити (табла IX. сл. 6).

Налази млађег праисториског насеља указују на појаву вишеструких утицаја једне културе која настаје и формира се у периоду појаве метала. Овај период карактерише формирање територијално мањих комплекса са изразитим карактеристичним особинама као што је на пр. комплекс бубањске културе,¹⁴ баденске групе,¹⁵ старијим слојевима на градинама Централне,¹⁶ Западне Србије,¹⁷ и најмлађе винчанско плочничке групе.¹⁸ Овде не треба изоставити ни комплекс косметских локалитета Предионица,¹⁹ Фатос,²⁰ и Валач.²¹

Положај локалитета у Крушевцу у близини ушћа Западне у Велику Мораву даје могућност да се објасни појава разнородних елемената сажетих на метеријаним остатцима једног насеља. Разумљиво је да су орнаменти тордираних обода тек еволуиране фазе продрли у долину Западне Мораве из западних крајева Србије са локалитета Радоње,²² Стапара²³ и Расне.²⁴ Орнамент косих зареза на грубој фактури већих судова могао би се довести у везу са појавама

на градинама у Централној Србији Јасику²⁵ и Ђурђевоу.²⁶ То је елеменат измењене баденске културе.

Утицај бубањскохумске групе²⁷ огледа се на плитким зделама са ободом повијеним унутра, на орнаментици благо урезаних цикцак линија, као и на зделама коничног облика и обода повијеног унутра. Зделе биконичног облика са прелазом из конуса у конус ниским цилиндричним вратом и ободом благо профилисаним или заобљеним, орнаменти са плићим косим канелурама на рамену суда несумњив су елеменат винчанскоплочничке фазе.²⁸ Појава аплицираних ребрастих украса орнаментисаних зарезима могла би се због своје бројности на овом локалитету, схватити као посебна карактеристика крушевачког насеља млађег бронзаног доба. Елеменат текуће спирале као орнаментални мотив трака, указује на једну појаву ширег подручја од градинских насеља Западне Србије до подунавских насеља.²⁹

Сви ови елементи присутни у изразито танком културном слоју могли би се објаснити постојањем хоризонталне стратиграфије. Обим испитивачких радова, као и. могућност да је културни слој млађе фазе праисторијског насеља био оштећен каснијим коришћењем терена су објашњење што ова врста стратиграфије није установљена. Да би слика праисторијских култура била потпуна, потребно је истаћи и налазе из латенског периода, мада су малобројни. Већ је речено да је укопавање млађих слојева у старије овде врло често, те су и ови налази лежали у слоју компактне смеђе земље и то: једна биконична урна, са оштрим прелазом из конуса у конус, ниским левкастим вратом и ободом благо повијеним напоље. На прелазу из врата у раме урне налази се дубљи жлеб који прати обим врата суда. Суд је рађен на витлу од добро печене и пречишћене земље, боје је светло сиве. У суду је нађено пепела и сагорених костију. Овај налаз се допуњава фрагментима већег коничног суда чији је обод заобљен на спољну страну. Површина суда је била прекривена чешљастим орнаментом. И овај суд је рађен на витлу од пречишћене земље, добро **печен** и светло смеђе боје. Описани налази наводе на помисао да је можда на простору средњовековног града. Крушевца ограниченог бедемима, постојала и једна

¹⁴ M. dr. Garašanin, Rezultati ispitivanja i problematika bronzanog doba.

¹⁵ J. Banner, Die Peceler Kultur, Budapest, 1956.

¹⁶ Блаженка Сталио и Александра Јуришић, Јасик — Горња Команица, Старинар, XI. 1960.

Н. Тасић, Ђурђево Главница, прилог проучавању вучедолске културе, Старинар, XI. Београд 1960.

¹⁷ A. Jurišić, Gradine Zapadne Srbije, Praistorijska sekcija I, Ohrid 1960. god.

¹⁸ M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana, 1951.

¹⁹ R. Galović, Predionica, Priština.

²⁰ B. Jovanović — J. Glišić, Fafos II, Kosovska Mitrovica, Arheološki pregled 3. 1961. g.

²¹ Н. Тасић, Праисторијско насеље код Валача, Гласник музеја Косова и Метохије, Приштина 1957. год.

²² А. Јуришић, Заштита ископавања у селу Радојњи, Старинар XI, Београд 1960. год.

²³ А. Јуришић, Велика Градина у Стапарима. Преглед археолошких ископавања у СР Србији за 1955. годину, Старинар XI. Београд, 1960. год.

²⁴ А. Јуришић, Расна — Шенгољска Градина, Преглед археолошких ископавања у СР Србији за 1955. годину, Старинар, VII—VIII. Београд, 1956—1957.

²⁵ Б. Сталио — А. Јуришић, Јасик.

²⁶ Н. Тасић, Ђурђево.

²⁷ M. Garašanin, Rezultati ispitivanja i problematika bronzanog doba u Pomoravlju.

²⁸ M. Garašanin, Hronologija.

²⁹ CVA fol. 3.

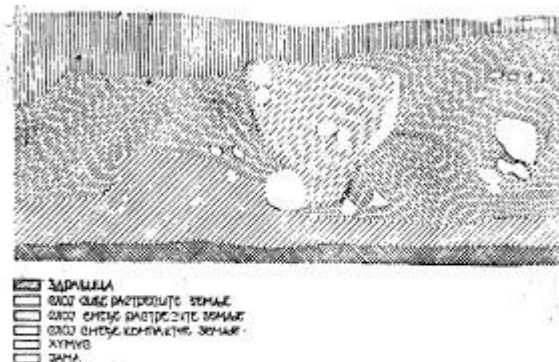
мања латенска некропола, која би се могла одредити у период Ла Тена III.³⁰ (табла XI. сл. 1 и 3).

Резимирајући основне особине сва три описана хронолошка слоја долази се до закључка да је изванредан географски положај условио интензитет живота на платоу крушевачког локалитета.

Старчевачко насеље се уклапа у средишне области ове културе а настало је у њеној завршној фази. Појава карактеристичних елемената, барботин орнамент на мањем суду са две дршке које полазе од обода, допуњава теорију о дугој егзистенцији једног елемента.

Ранобронзанодопско насеље је типичан пример прихватања разних карактеристичних особина културних група у истом временском периоду. Ова појава је разумљива када се узме у обзир локација крушевачког платоа на раскрсници путева који спајају север са југом и западом.

³⁰ Ј. Тодоровић, Београд — Карабурма, Преглед археолошких ископавања у НР Србији 1958. год. Старинар, XII, Београд 1961. год.

План I. Крушевац, Западни профил, квадрат 12/a, сектор III

Појава латенског материјала иако малобројна указује на ширу границу келтске територије и допуњава слику овог периода.

Часлав Јардовић

СРЕДЊОВЕКОВНИ НИВО

КУЛА

Кула са ровом чини издвојен објекат. Она лежи на северозападној најистакнутијој тачки терена, која доминира долинама река Расине и Западне Мораве. Сам положај је одабран због војничког карактера објекта, који у целини гледано чини мало утврђење (пл. 2; сл. 1).

Темељи куле су правоуглог облика, димензија 13,85 x 12,20 м., укопани кроз стерилну жућкасту земљу до нивоа шљункастог слоја у дубину од 2,80 (пл. 3). Зидани су од речног крупног камена, са кречним малтером, у техници трпанца. Систем дрвених роштиља био је примењен, а изведен је великим гредама, пресека 20 x 40 см, хоризонтално постављеним у редове (пл. 4). У хоризонтални размак међу гредама износи 1,40 м. док по вретикали само 1 м. Доњи ред греда лежи у непосредној близини нивелете краја темеља.

Сокл темеља је врло благо наглашен од кога полази зид куле, који се косо уздиже у висину око 2,15 м. где се налази нивелета првог пода куле.

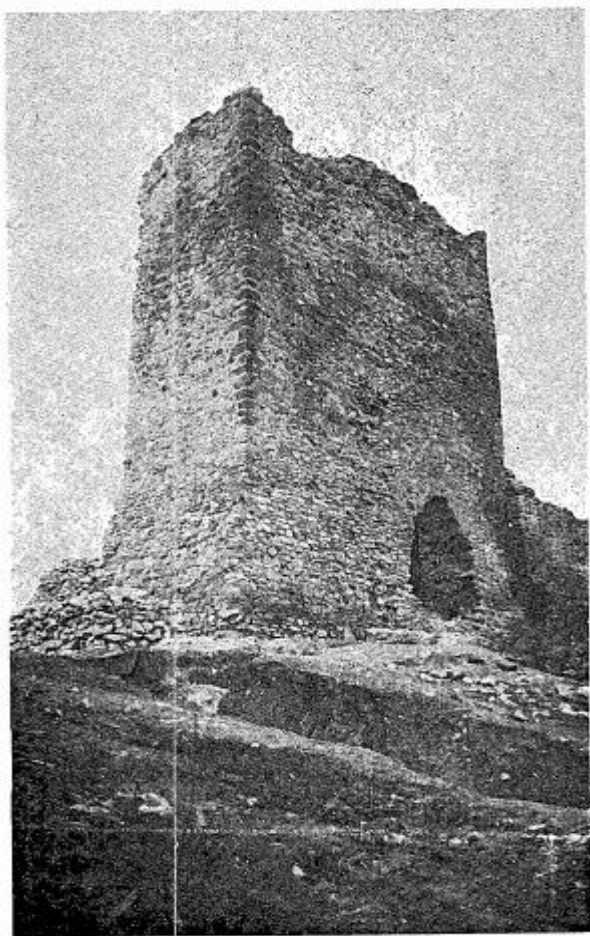
Истовремено са темељима куле зидани су темељи источног бедема, такође фунда-

рани на истој нивелети кроз здравицу на шљунковиту подлогу (пл. 2; сл. 2). Овај зид ширине 2,00 м. је органски везан за источни зид куле. И поред великог оштећења, његова првобитна висина се јасно види на источном зидном платну куле (сл. 2). Темељи источног бедема су такође од речног камена, са кречним малтером у техници трпанца. У најнижем нивоу уочен је малтер у коме поред преча и песка има и туцане цигле.

Јужна страна коју затвара источни бедем и југоисточни угао куле, је у нивоу сокла на већој површини прекривена малтерисаним нивоом субструкције калдрме (пл. 2).

Уз сезероисточни угао куле везује се северни бедем чија је структура иста као и источног бедема. Овај се бедем протеже према северу у дужини од 6м. где се јасно уочава промена технике зидања (пл. 2). Ту се речни камен замењује ломљеним каменом, зиданим на исти начин. Ширина северног бедема износи 2,00 м.

Источни и северни бедем затварају кулу скоро потпуно, сем што јој остаје поло-

1. Донжон кула са источне стране
1. La tour donjon du côté orientale

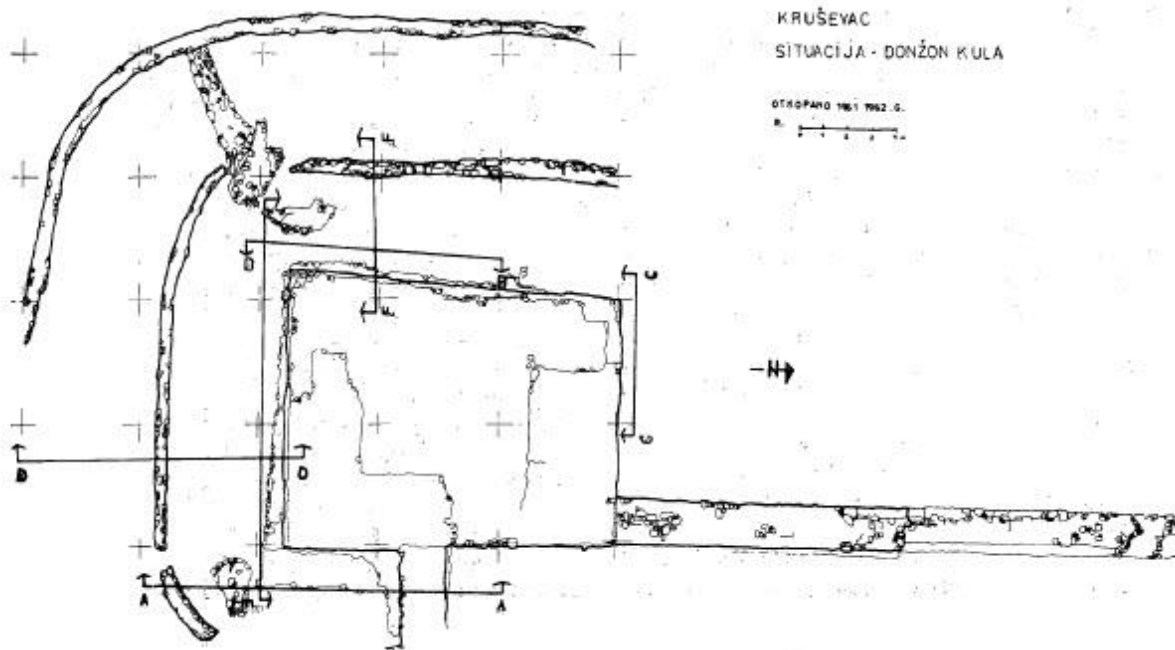
вина источног зида слободна. На овом слободном делу високо изнад нивелете сокла темеља налази се засведени пролаз у кулу (сл. 2).

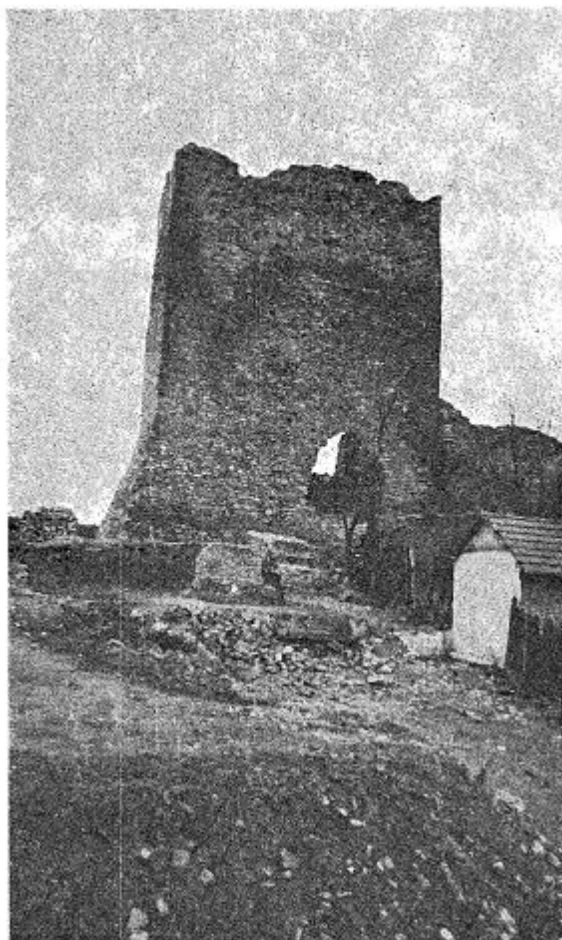
Са северне, западне и јужне стране је мањи плато ширине 4,40 м. до 4,50 м. који је ограничен унутрашњим зидом сувог рова. Овај плато је био први стражарски појас (пл. 2 сл. 5AA; ЦЦ; сл. 3).

При ископавању и чишћењу рова наиђено је на више порушених зубаца грудобрана (сл. 3). На горњој ивици унутрашњег зида рова није установљен ни један отисак базе грудобрана.

Ров који полукружно обухвата три стране куле, прокопан је кроз слој здравце до дубине 4,50—4,60 м. од сокла куле. Горња ширина је 6,20 м. а доња 5,50 м., у пресеку је левкастог облика (пл. 3; сл. 3). При градњи рову је дат дефинитивни облик, тако да је у току зидања спољашњег и унутрашњег зида праћена већ обликована форма. Зидање је изведено подзиђивањем до нивоа ископаног терена. Тек изнад нивоа терена изведена су оба лица зида, од речног камена са кречним малтером. Ширина оба зида креће се око 0,70 м. Висина унутрашњег зида може се одредити на основу сачуваних

План 2. Основа сектора код донжон куле
Plan 2. Fondament du secteur près de la tour donjon

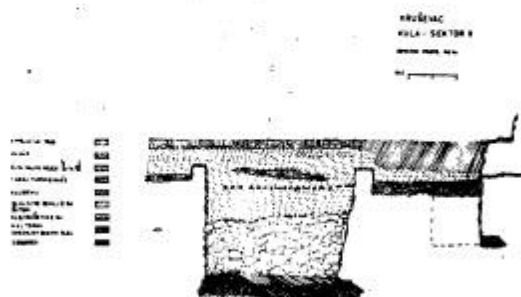
2. Источни изглед донжон куле са делом бедема

2. Aspect oriental de la tour donjon avec une partie des remparts

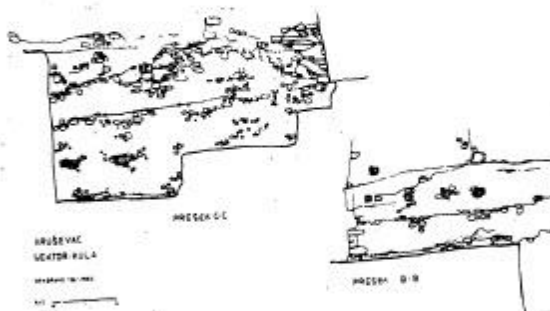
3. Суви ров у току испитивања

3. Fossée sec pendant les recherches

План 3. Профил кроз културни слој кроз суви ров

Plan 3. Profil à travers la couche culturelle à travers le fossé sec

План 4. Изглед темеља куле са рупама од дрвених роштиља

Plan 4. Aspect du fondement de la tour avec les trous du grill en bois

зубаца грудобрана, нађених у рову. За спољни зид не постоји поуздани податак о првобитној висини, мада би било природно да прати ниво средњовековне коте. Дно рова није обрађивано, то је слој стерилне земље). При чишћењу рова дошло се до потпуне стратиграфске ситуације на овом сектору (пл. 3).

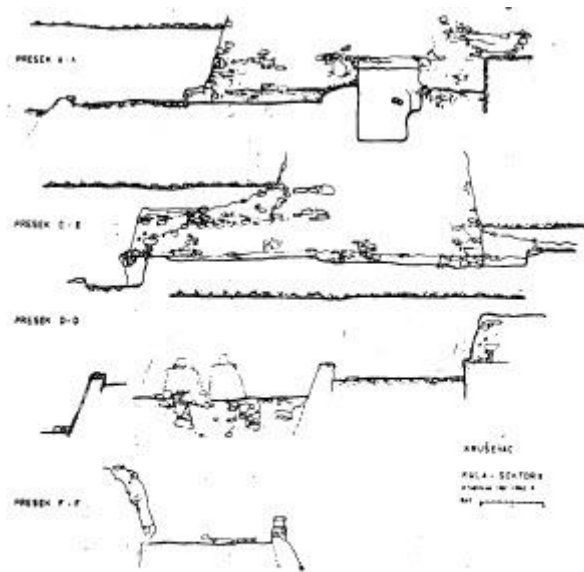
У најнижем слоју у нивелети дна рова наталожио се танак слој субхумуса у коме није било изразитих налаза, сем нешто спорадичних фрагмената грубе средњовековне керамике за свакодневну употребу, развијеног градинског типа.

Затим долази слој рушевине западног зида куле и унутрашњег зида рова. Овај стој је био компактан шут од камена и малтера, чија је дебљина варирала од 1 до 2 м. Горњи ниво рушевине је чинио слој врло чврстог белог крчног малтера који је формиран као под. На појединим местима његова дебљина је износила од 10 до 20 см. При чишћењу и уклањању шута установљени су, на северном делу рова, где је слој био најмоћнији, велики комади зида и један зубец грудобрана, који је био само одвојен од своје подлоге. На југозападном углу куле у рову нађено је још два зубца, од којих је један био јако оштећен. У колико је кула била завршена кренелурама, ови налази би допринели поузданијем конзерваторском третману завршног нивоа куле. Због своје компактности за описани слој шута могло би се предпоставити да је у одређеном периоду намерно изnivelисан и тако ров делимично затрпан. На ову предпоставку наводи чврст слој малтера у горњем нивоу као и поједина језгра шута која су се јако везала за зидове рова (пл. 5, ФФ). Нивелација је морала бити изведена тако што је делимично заравњена рушевина богато заливена слојем малтера. Иначе, покретних налаза није било.

Изнад малтерисане површине наталожио се слој тамније сиве земље, чија дебљина иде до 2 м. У њему је било доста шута и обиље керамичких налаза, као и врло компактан слој црвено печеног набоја пода куће. Под дебљине око 20 см. лежао је у нивелети горњег нивоа зидова рова. Истом слоју припада и калдрмисана стаза ширине 1,20 м. која се пружала у правцу југозапада, североисточно од спољног зида преко југозападнoг угла унутрашњег зида рова до југозападнoг угла куле. Калдрмисана стаза је обнављана више пута (сл. 2).

Најмлађи слој се формирао од врло растресите светло сиве земље дебљине до 1,20 м. у коме је поред обиља керамике установљен још један под од набијене земље

интензивно црвене боје. На простору изнад пода налазио се слој врло растресите земље у коме је било много остатака угљенисаног дрвета, огромна количина рогова и костију лобања оваца. Према осталим налазима крштаних дршки ножева, кроз све фазе обраде, као и делова бакарног и бронзаног лима коришћени као декорација дршки ножева, може се закључити да је на овом месту би-

План 5. Пресеци кроз донжон кулу
Plan 5. Fissures à travers la tour donjon

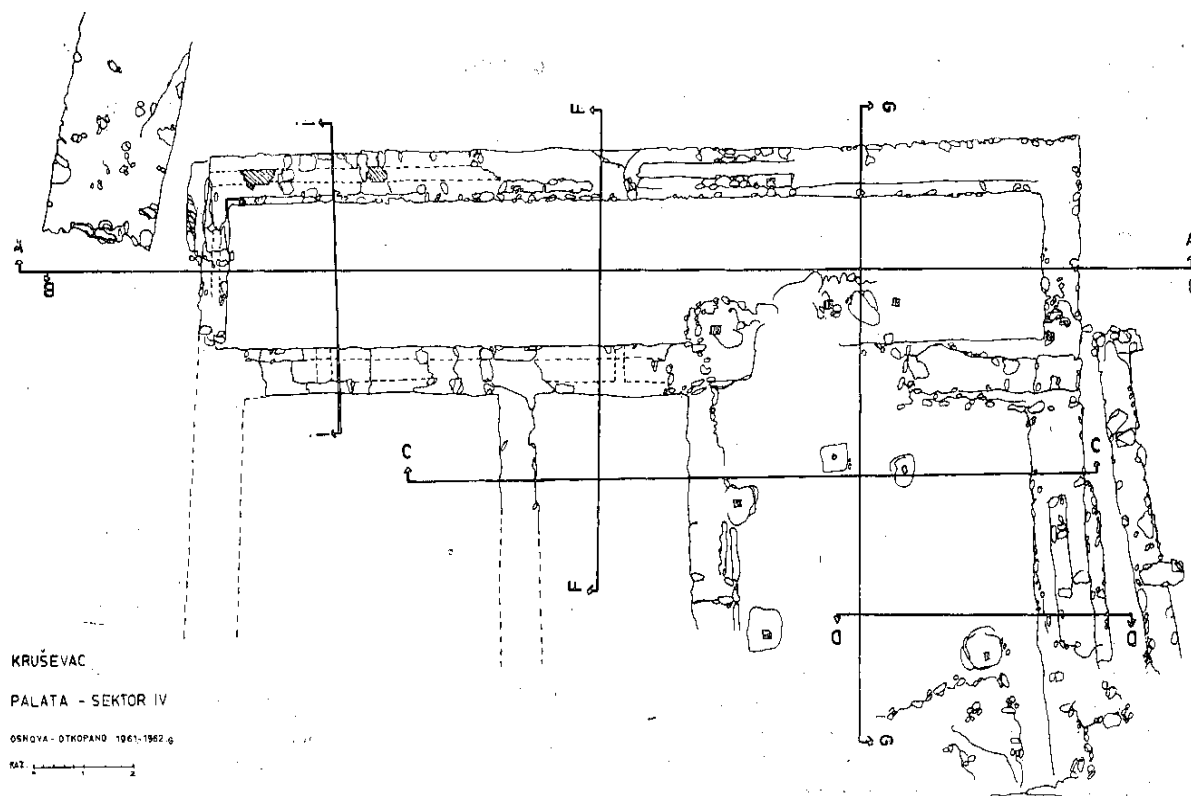
ла већа ножарска радионица. Уз радионицу је било складиште сировине и огњиште. Радионица је морала бити од слабог грађевинског материјала вероватно плетера, а изгорела је у пожару. Настала је у току друге половине 19. века, с обзиром на очуваност облика ножева и ухраса на дршкама, који имају чист етнографски карактер.

Анализа резултата по завршеним испитивањима сектора код куле даје више одређених података, као и постављање извесних проблема.

Поуздани подаци су: Кула, источни и део северног бедема са сувим ровом настали су као војни пункт средњовековног града.

Малтерисана површина субструкције калдрмисаног нивоа, који полази од сокла темеља куле на југоисточном углу, а затвара га источни бедем, је несумњиво доња граница средњовековне коте.

Слој рушевине у рову и налази у њему вероватно потичу из времена интензивне опсаде донжон куле. Масивни делови зидова и зубци грудобрана су због механичког узрока одвојени од масе зида и пали у њену непосредну близину.

План 6. Основа палате

Plan 6. Fondement du palais

Нивелација слоја рушевине у рову и стварање новог нивоа пада у време кад се првобитна функција рова губи, он више не служи за одбрану. Ново формирани ниво дао је могућност за стварање станбене површине, што доказују и налази пода куће и калдрма. Облик куће и њене димензије нису установљени због каснијег преграђивања и интензивног коришћења овог простора. Мада, може да се предпостави изглед куће. То је надземна кућа по техници градње слична праисторијским кућама. На арматуру од дрвеног материјала налепљивано је блато, а кровна конструкција је морала бити од вагри подложног материјала. На југозападу од описане зграде налази се калдрма која је везивала остали део града са простором код куле. При постављању стазе југозападни угао зида рова био је већ порушен и оштећен (пл. 2).

Интензивни налази обиља глеђосане керамике претежно зелене боје, где орнаментални мотив скоро изостаје, такође дају допунски податак да је интензитет живота у пост Хребљановићевском периоду сасвим занемарио првобитни карактер војничког утврђења и да се овде формирало микро насеље занатског карактера. У најмлађем слоју ножарска радионица јасно указује на то, као и затечено стање на по-

четку испитивачких радова, где су станбени објекти били густо посејани уз зидове куле и преко остатака бедема.¹

Један врло значајан проблем који двогодишњим радовима није могао бити осветљен, односи се на саму донжон кулу са ровом. Северни и источни бедем се протежу преко падина платоа. Они нису проверени у целој дужини, мада указују да би требало да затварају један оређени простор. Чињеница је да је део источног платна куле са засведеним пролазом, високо постављеним, оријентисан према простору који фиксирају оба бедема. Суви одбранбени ров и плато са грудобраном су окренути према унутрашњости града, односно према дворској цркви. Овде треба поменути да је за градњу куле и рова употребљен речни, а за остале делове одбранбеног бедема ломљени камен.

Повезујући све наведено упућује на одређено размишљање да је сектор куле могао припадати мањој цитадели раније грађеној, чија је најистакнутија тачка са донжон кулом била оријентисана према благим

¹ У току испитивачких радова 1962. г. откупљена је и уклоњена станбена зграда са северозападног угла рова, као и кућа са шупама са источне стране код куле.

падинама изнад платоа, а да је ово затечено стање у моменту када Лазар Хребелјановић одређује место за своју престоницу, да је при изградњи града уклопљено већ постојеће утврђење. Нажалост податци из литературе су врло оскудни и о Лазаревом граду, постојање раније цитаделе,

као и у које време настала остаје потпуно неосветљено. Недостатак писаних извора би једино могао да се поузданије допуни тек по завршеним, врло прецизно спроведеним систематским истраживањима северозападне падине платоа, која је данас још увек прекривена станбеним објектима.

ПАЛАТА

Објекат је лоциран на југозападном углу терена (пл. 1; сл. 5). Откопан је већи део правоугле грађевине са тремом и три просторије у које се улази кроз трем (пл. 6). Спољна дужина је 16,85 м. док ширина са источне стране износи 9,80 м. Ове мере нису дефинитивне, јер грађевина није била откривена у целости. Јужна страна и југозападни угао нису испитивани.²

Грађевина је својом главном фасадом била оријентисана према североистоку, односно, према западној фасади Лазарице. Фундирана је у слој стерилне компакне земље, са доста плитким темељима, који су у централном делу износили око 0,90 м. (пл. 7, ФФ). Темељи трема су изразито плићи и достижу дубину од 0,40 м. Цела грађевина је зидана од речног камена са кречним малтером, сем северозападни угао трема, који је изведен у опеци. Спољно лице централног дела је посебно изведено већим камењем и танким плочама у редове наизменично постављеним, док су им спојнице биле фугаване (пл. ББ). Сви зидови су били ојачани дрвеним гредама хоризонтално постављеним које се укрштају (пл. 8, ЦЦ). Просечне димензије пресека греда износе 27 x 27 см. Систем роштиља је био обилно примењен, тако да су греде постављене у језгру зида и на лицу, где су истовремено служиле као субструкција пода и лежале су изнад темеља на 20 см.

Западни зид просторије 1 као и северозападни угао били су оштећени. Овим оштећењем је обухваћен и десни довратник улаза у просторију 1. (пл. 8, ББ). Ширина улаза се не може поуздано одредити, сем аналогно улазу у просторију 2. Предпостављена унутрашња ширина одаје износи око 5,60 м. По дужини она није до краја откривена. Унутрашња површина зида била је фино омалтерисана, од чега се сачувала мања језгра непосредно изнад нивелете пода

(пл. 8, ЦЦ). На местима где је зид оштећен види се хоризонтална греда роштиља, а служила је као субструкција пода и одредила његову коту. Са обе стране зида од горње ивице греда до нивоа прага улаза износи 0,50 м.

Одаја 2 од просторије 1 одвојена је преградним зидом дебљине 0,85 м. У њу се такође улазило из трема (пл. 6; пл. 8, ББ). Овде су очувани елементи довратника, десни је од пешчара и боље је очуван, а самим тим и ширина улаза, која износи 1,70 м. Просторија је мањих димензија. Њена ширина је 3,05 м. Откривена дужина западног зида је 2,20 м. а источна 4,00 м. Однос између горње нивелете хоризонталне греде и прага улаза је 0,70 м. На унутрашњем лицу зида није сачуван малтер.

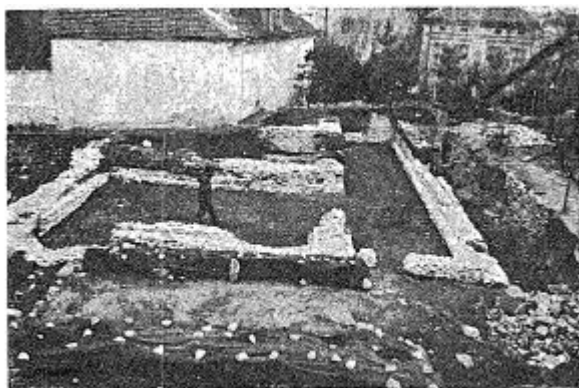
Дебљина преградног зида између просторије 2 и 3 креће се до 0,90 м. а унутрашње лице зида просторије 3 је оштећено и доста неправилно (пл. 6; пл. 7, ГГ; пл. 8, ББ). Северни зид је порушен и недостају елементи улаза. Сачуван је само мањи део на североисточном углу, као и источни зид. Ширина просторије 3 је 6,00 м. док је источни зид откривен у целој дужини од 7,74 м, где се јавља југоисточни угао. Овај елемент одређује другу димензију централног дела описане грађевине. Источни зид је најдебљи и износи 1,15 м., то је иначе и спољни зид. Због многих дограђивања овде је првобитна ситуација измењена, те је изгубљено више података о првобитној грађевини.

Трем обухвата целу фасаду. Његови зидови настављају се на источни а спајају се са западним зидом централног дела. Ширина трема је 2,75 м. а дебљина бочних зидова је 0,70, односно 0,80 м, док северног фасадног износи 1 м. Систем дрвених роштиља примењен је обилно као и у централном делу, док је испред просторије 1, на зиду трема јасно уочљива два оситска од вертикалних греда. Техника зидања је иста, речни камен са фугованим спојницама, које су на појединим местима дерсоване. Само је северозападни угао зидан опеком,

² Преко јужне и југозападне стране палате у 1961. и 1962. г. лежала је већа станбена зграда.

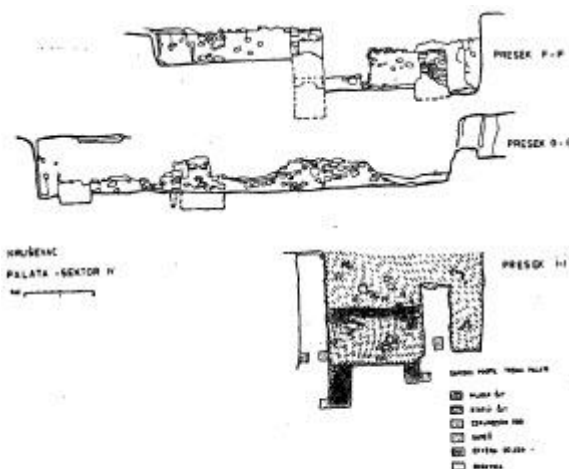
димензија 3,5 x 24 x 35 см, којима је изидан цео угао (пл. 6; пл. 8, АА). Уочено је да је на површини зида четири метра од поменутог угла опека коришћена, очувана у једном или два реда. У овом делу зид достиже висину од 1 м. а према истоку његова очуваана висина је само 0,50 м. Доња вива очувана висина је само 0,50 м. Доња нивелета хоризонталне греде субструкције пода, лежи на самој ивици сокла темеља.

Не може, а да се не помене и повеже део откривеног бедема правца југозапада, који се налази скоро у непосредној близини југозападнoг угла трема (пл. 6; пл. 8, АА). Одстојање од сокла темеља и унутрашњег лица бедема износи 0,60 м. Сокл темеља трема је само овде изразито шири од зида. Исту такву ширину износи источни зид просторије 3.

5. Откривени део палате
5. Une partie du palais découvert

Стратиграфска ситуација даје објашњење о појединим оштећењима (пл. 7, ии). Цео објекат је био прекривен слојем шута, светло сиве растресите земље са доста грађевинског материјала. Дебљина слоја, полазећи од нивелете терена, на површини трема и осталих просторија досеже до 1,70 м., док се са спољне стране фасадног зида спушта до 3 м. Овај слој је лежао на танком слоју изразите гаражи, наталожене 15 см. који је у потпуности прекривао све три просторије и западну страну трема. Гараж прекрива нивелету секундарног пода од набијене црвено печене земље. У млађем горњем слоју било је доста налаза керамике зелено глеђосане површине, а на нивоу секундарног пода нађени су: сабља, између бедема и трема; у просторији 2 под од опека правоуглог облика: у просторији 3 пет камених постоља за дрвене стубце носаче, као и под пећи од октогоналних

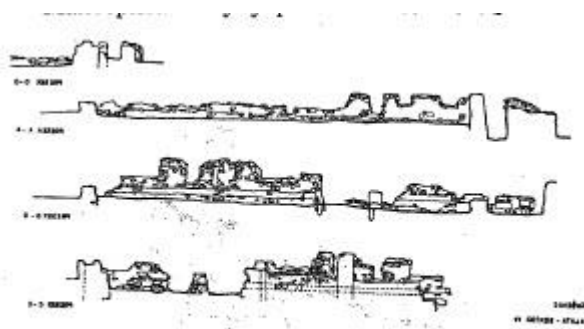

План 7. Пресеци кроз палату
Plan 7. Fissures à travers le palais

опека на којима је било истопљеног олова. Истом слоју припадају и више јама за дрвене вертикалне греде, установљене на простору трема у непосредној близини места где је највероватније био улаз у просторију. Секундарни под дебљине 0,20 м. издваја нивелету у којој је цео објекат претрпео једну одређену адаптацију. Црвена боја набоја и доста моћан слој гаражи указују на интензите пожара који је уништио млађи објекат. Испод секундарног пода налазио се слој првобитног рушења који чини шут просечне дебљине од 1,40 м.

Утврђена стратиграфија и анализа испитиване архитектуре дају довољно елемената за одређене закључке.

Може се поуздано тврдити да овај објекат, по својим димензијама, распореду просторија и начину градње, има значајну функцију у комплексу града. Трем са чеоне стране и три просторије у које се улази у њега, од којих две бочне, скоро истих димензија и централна мања, поуздано одређују репрезентативни цивилни карактер. Малтерисани унутрашњи зидови, дрвена

План 8. Пресеци кроз палату
Plan 8. Fissures à travers le palais

субструкција пода, пажљиво зидање спољног зида према трему, као и отисци вертикалних греда на трему, дају довољно елемената за студију о реконструкцији целе грађевине. Могло би се закључити да је трем био са аркадама, а да је зид међу аркадама био декорисан на исти начин као Лазарица. Ово га опредељује у исто време са Лазарицом. Фуга на североисточном делу трема, плићи темељи, посебно обрађена спољна површина централног дела грађевине као и површине зидова са фугованим спојницама указују да је трем био призи-

дан уз постојећу грађевину. У овом односу зид бедема, пратећи природну границу пада терена, био би млађи, јер је у време његове градње морао да буде порушен северозападни угао трема. Истовремено са градњом бедема порушени део трема је поново сазидан, али сада опеком од сокла темеља (пл. 9). Ако се узме у обзир да је опека у комбинацији са каменом искоришћена само

на северозападном делу трема и на Лазарици, а да су други објекти остали без овог карактеристичног елемента моравске архитектуре, долази се до алтернативног предлога решења. Трем, палате и црква су настали у исто време док би остали објекти били старији или млађи. Друга алтернатива би била да је све истовремено,³ али да су данас до те мере оштећени зидови грађевина и бедеми, те да се овај елеменат није сачувао. Друго решење је мање поуздано, јер сви објекти нису оштећени до те мере, да декорација није могла бити сачувана ни у трагу. При испитивачким радовима у шуту није било налаза фрагмената средњовековне опеке, сем спорадичних, и то врло ретко, од тога највише на простору трема.

Враћајући се на функцију описане грађевине и повезујући са одређеним условљеностима, да град у средњем веку има одређене објекте: утврђење, цркву или капелу, палату владара или епископа, и остало, може се поуздано тврдити да је ово дворца за становање и обављање државничких послова.⁴

На крају узимајући у обзир све елементе може се утврдити хронолошки ред настанка палате. Као најстарији део био би централни, затим долази трем, па тек онда беден са интервенцијом на трему. Као много каснија адаптација, вероватно у турско доба, је грађевина на дрвеним стубцима, када су вршене и преправке на источној страни објекта, где су установљени остаци тањих зидова (пл. 6; пл. 8, ДД).

³ М. Ковачевић, Средњовековна тврђава Крушевац, Старијар XVII, Београд, 1966, 140.

⁴ Јиричев, Историја Срба, Кнез Лазар је користио и друга места за административне послове.

Б Е Д Е М

Траса бедема креће се самом ивицом платоа, што је поуздано утврђено на северној и западној страни. Налази на источној страни нису потпуно убедљиви, док је јужна страна остала не испитана, из раније објашњеног разлога (пл. 1).

Темељи бедема су закопавани у културни слој или горњи ниво здравце, те су стога и врло плитки. Ни на једном од сондираних места није установљено да је било дубљег закопавања, па чак ни код северозападне куле. Овде је констатовано да до-

ња граница темеља лежи на богатом праисторијском слоју, растресите тамно смеђе земље.

Ширина бедема је 2,00 м. Техника зидања је трпанац од ломљеног камена са кречним малтером у коме поред песка има ситног шљунка. Преостала висина достиже само до 1 м. сем на северном бедему код донжон куле. Очуваност висине бедема зависила је од интензитета градње данашње станбене површине и коришћења грађевиског материјала са њега. Ова оштећења су

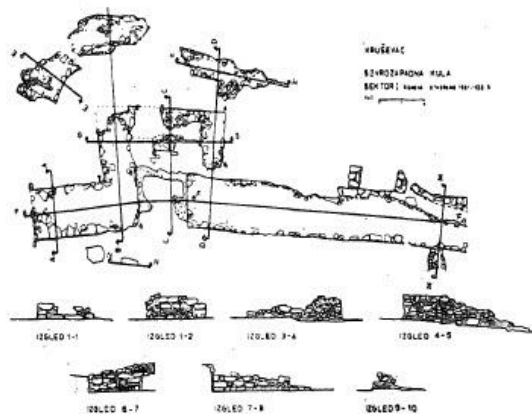
на појединим местима обухватала језгро зада до последњег камена.

Откривена је кула правоуглог облика, отворена према унутрашњости града, на северозападној страни терена, димензија 4,40 м x 2,40 м. (пл. 10; сл. 6). Њен западни зид је везан за бедемски зид, док се на источној страни налази fuga која одваја источни зид од бедема. Утврђени су елементи пода куле, као и ниво испред ње, са унутрашње стране града. То је била малтерисана површина, дебљине око 10 см. на којој су сачуване камене плоче утопљене у малтер. Зидна маса куле је била ојачавана и олакшавана дрвеним гредама.

Непосредно уз кулу са унутрашње стране, накнадно је била призидана мања просторија, тањих зидова.

Са северне стране лежи полукружни зид, ширине око 1,40 м. од ломљеног камена у техници трпанца. Очувана су лежишта за дрвену арматуру. Како је овај зид лежао на почетку падине, његов средишњи део је склизнуо ниже и потпуно се издвојио од зидне масе. Није утврђена никаква органска веза између куле и полукружног зида.

Пукотине на кули, као и изразито клизање полукружног зида испред ње морало је настати због плитких темеља, нестабилне подлоге и утицаја атмосферија.

План 10. Основа куле на северозападном делу терена
Plan 10. Fondement de la tour sur la partie du terrain nord-ouest

На простору западног бедема налази се мањи пролаз кроз бедем према западу (пл. 11). Овде је градско платно било нешто ојачано и његова дебљина иде од 2,30 до 2,50 м.

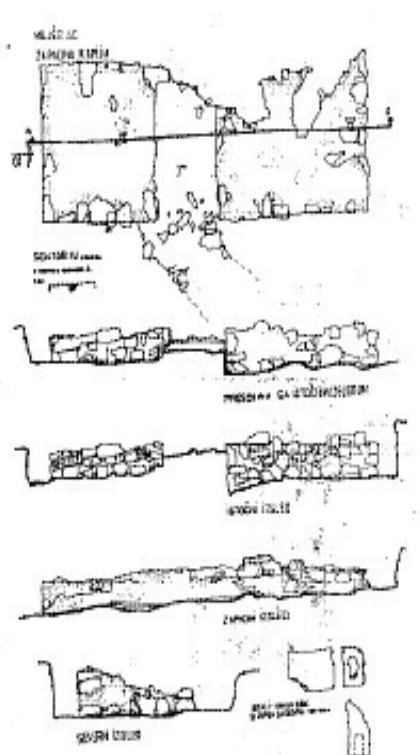
Пролаз је ширине 1 м. Очуван је спољни камени зуб на југозападном углу, са рупом за осовину врата. Према положају зуба врата су била у равни са спољним лицем бедема. Са источне стране пратећи ширину пролаза, према унутрашњости града продужује се калдрмисана стаза. Очуваност бедема је минимална и своди се само на 1 ред камена.

На источној страни терена на граници платоа и почетка падине, где се очекивао наставак бедема, није било предпоставље-

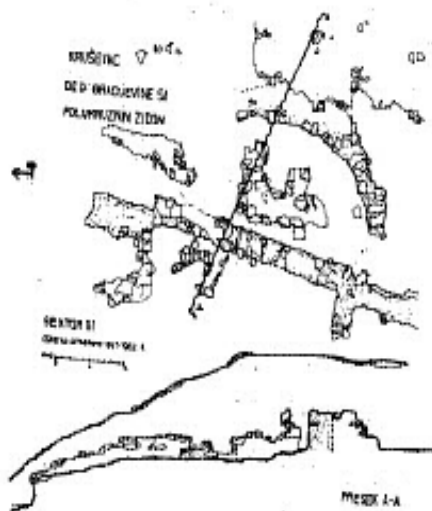

6. Кула на северозападном делу терена
6. La tour sur la partie du terrain nord-ouest

них резултата. Овде је откривен део објекта, који по начину зидања, ширини и положају зидова не одговара већ познатим елементима одбранбеног бедема. То је зид ширине 0,60 м. оријентисан север—југ, зидан од облутака, а очувана су му само један или два реда камена (пл. 12). Са унутрашње стране два управна зида затварају правоуглу просторију. Одстојање између њих је 5,30 м. Спољни зид се наставља у оба правца. Наспрамно од управних зидова, са спољне стране, мада нешто смакнут, налази се у трагу полукружни зид ширине 0,50—0,60 м., који затвара једну апсидалну површину.⁵ У наставку преко падине је ниво малтерисане површине са већим камењем, која прати пад терена. Велико оштећење описаних зидова и малтерисане површине настало је због врло неповољног положаја и оштрог пада терена. Са ове стране и данас тече поток, који је вероватно раније био са више воде и јачим протоком. Како са исто

План 11. Основа и изглед западног пролаза кроз бедем
Plan 11. Fondement et aspect du passage occidental à travers les remparts

План 12. Основа и пресеци објекта из источног дела терена
Plan 12. Fondement et fissures de l'objet sur la partie orientale du terrain

чне стране није утврђена траса бедема, потребно је размислити о односу потока и источне падине терена. Могуће је да је природни ток потока у средњем веку био адаптиран у водени ров.

Што се тиче временског настајања одбранбеног бедема сви елементи указују на његов млађи однос према палати и малог утврђења са донжон кулом.

Нажалост на свим тачкама где је вршена провера трасе бедема није констатован ни један податак који би дао могућност претпоставци за локацију главног улаза у град.

ОСТАЛИ ОБЈЕКТИ

На западној страни терена у близини бедема утврђено је постојање једне грађевине, чији су темељи дубоко укопани кроз културни слој у здравицу (пл. 13).

Грађевина је правоуглог облика димензија 6,80 x 5,80, у коју се преко два степеника улазило из мањег одељења дужине 7,40 м, а ширине 2,40 м. Зидови су дебљине 0,50—0,60 м. очувани до 1,50 м. од ломљеног камена са блатом као везивом. Спољно лице зида било је оплаћено тањим шкриљастим плочама (пл. 14). Од степеника је сачувана само подлога у компактној земљи, у коју је укопан цео објекат. Висина ногоступа је око 16 см. Унутрашњост грађевине је била засута слојем шута, у коме је нађен, поред камена и малтера, фрагменат камене пластике са преплетом. Највероватније да је грађевина затрпана у доба када је вршена рестаурација цркве. С обзиром на танке зидове, блато као везиво, овај ниво грађевине морао је служити као подрумска просторија са улазом на источној страни, док је горња конструкција вероватно била од дрвета.

Слој око објекта у горњем нивоу био је шут, испод кога се налази изразити праисторијски слој из две фазе.⁶ Млађа фаза праисторијског насеља је имала надземне куће, чији су нивои подова били утврђени.

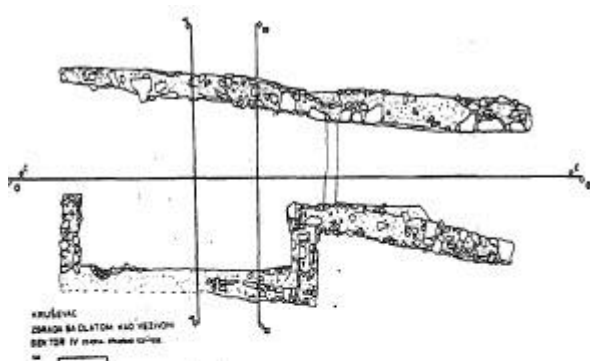
Источно од грађевине са подрумом откривени су остаци темеља северног угла веће грађевине, ширине зида око 1,20 м. (пл. 15). Темељи су постављени скоро на данашњој површини терена, а зидани речним каменом са кречним малтером. Са источне стране извршено је презиђивање, што даје елеменат за издвајање две фазе градње.

⁶ Ч. Јордовић, Праисторијски слојеви, у овом броју Саопштења.

Остала испитивана површина омогућила је утврђивање стратиграфије најстаријих слојева праисторије и нивелету средњовековног слоја, који се од цркве према кули јавља као калдрмисана стаза правца југозапад—североисток. Ова нивелета је установљена на више места и то: код југоисточног угла донжон куле (пл. 2); са унутрашње стране северозападне мале куле (пл. 10); и на западној страни код пролаза кроз бред (пл. 11). Све четири тачке одређују првобитни ниво средњовековног града. Према томе терен није био раван, ка-

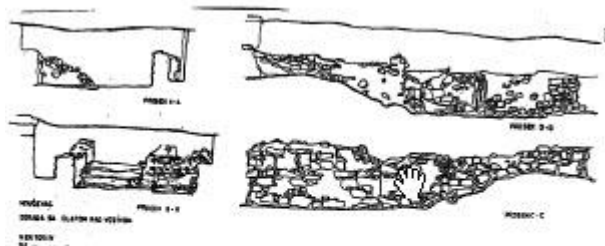
пролаза на западу приближан и креће се од 1,40 до 1,60 м. рачунајући од тротоара цркве. Стаза која повезује кулу и цркву лежи на просечној коти од 3,30 м. Висинска разлика је у том случају скоро два метра, што значи да је црква морала лежати на вишој коти од свих осталих објеката, што је изразитије на њеној источној страни, па је и заузимала доминантан положај у односу на цео комплекс.

Из свег претходно изложеног, узимајући у обзир оскудност литературе о средњовековном граду Крушевцу, произилази да је наставак археолошких испитивачких радо-

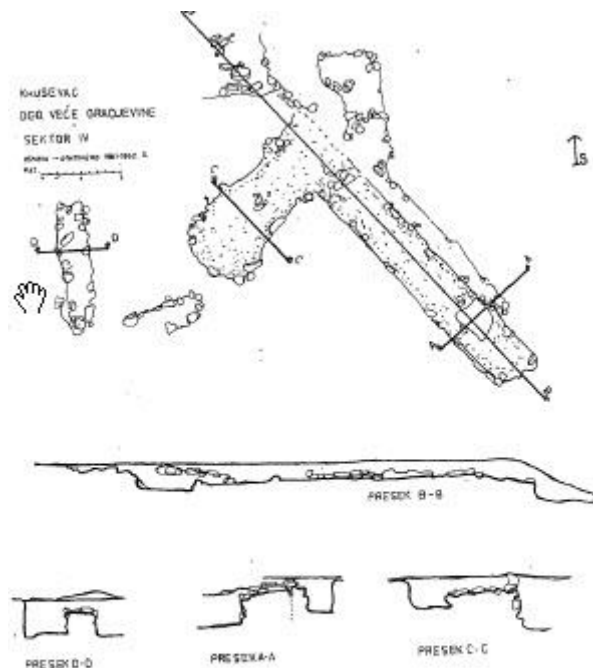

План 13. Основа грађевине са блатом као везивним материјалом
Plan 13. Fondement de la construction avec de la boue comme matériel de jointure

ко је затечена ситуација пре почетка радова. Несумњиво је првобитно ниво пратио конфигурацију која је на основу утврђених ката имала видну висинску разлику. Тако је, ниво код југоисточног угла донжон куле, пода северозападне. куле и стазе код

План 14. Пресеци кроз грађевину са блатом као везивним материјалом
Plan 14. Fissures à travers la construction avec de la boue comme matériel de jointure

План 15. Основа и пресек северног угла грађевине на западу
Plan 15. Fondement et fissures du coin nord de la construction à l'ouest

ва неопходан.⁷ Само тим методом се могу објаснити одређени проблеми, разрешити хронолошки однос и стратиграфска ситуација. Обим извршених испитивачких радова у периоду 1961—1962. г. је ипак пружио могућност обликовања извесних проблема и давања одређених закључака.

Богатство културних слојева од ране праисторије до турског периода пружају податке о интензитету жива, а на бази стратиграфије разрешавања хронолошких фаза настанка и развитка средњовековног

⁷ Од 1963. године систематска ископавања наставио је Археолошки институт у Београду.

града, који је овде најпримарнији. Тако разрешење је неопходно код целине са донжон кулом.

Интересантно је да је Бертрандон де ла Брокијер у свом путопису запазио целину малог града који је порушен,⁸ од кога издваја варош са утврђеним двоструким зидом, сачуваним до зубаца. Сличан податак даје и Јиричек⁹ када говори о средњовековном Крушевцу. Несумњиво је да је мислио на овај део терена кад га назива „Мали замак“, док посебно помиње двоструки бедем око целог насеља. Занимљиво је бележење Брокијера о стању затеченог утврђивања. Он мали град описује као рушевину, а одбранбене двоструке бедеме само оштећеним. Предпоставка о ранијем настајању утврђења са донжон кулом је убедљивија баш због податка о његовом стању очуваности.

У даљем разматрању постојећи податак о доплу бедему такође требало проверити: Један бедем је фиксиран на ивици платоа. Остаци дебелог зида од ломљеног камена са кречним малтером би могли да припадају другом бедему. Овај податак је установљен

⁸ Brokijer, navedeno delo,

⁹ Јиричек, наведено дело.

на југоистоку у непосредној близини ложонице жељезничке станице.¹⁰

Кота средњовековног нивоа утврђена код куле, на северозападу и западу терена, даљим допунама би несумњиво пружила поузданије податке и омогућила аутентичнију презентацију.

Недовољно јасна хронологија палате, односно дворца, моћи ће се осветлити и сигурно датовати анализом слојева са преосталог неиспитаног дела.

Назив „Шарени Град“¹¹ на основу познатих резултата је доста неубедљив. Било би смело тврђење да је извршена измена назива града који у то доба екзистира више векова, на основу декорације на цркви и трему палате. Логично је да је морало бити више елемената на самом платоу и у подграђу.

Решењем проблема главног улаза и тра. се источног бедема би се потпуно заокружила слика о средњовековном Крушевцу, који је имао врло изразито место у одређеном историјском периоду.

А. Јуришић

¹⁰ Рекогносцирање извршено лета 1951. г. од стране екипе Археолошког института, у че-му је и аутор узео учешћа.

RESULTATS DES RECHERCHES ARCHEOLOGIQUES A KRUSHEVAC PERIODE, ANNEES 1961—1962

Les recherches archéologiques à Kruševac. ont commencé comme la première phase d'un programme de travaux conservateurs — restauratifs, s'étendant sur plusieurs années, sur cet important monument culturel.

Les résultats atteints sont nombreux et suffisants pour permettre de programmer les travaux des autres phases et en même temps on a pu séparer certains problèmes déterminés qui seront résolus à la fin de tous les travaux prévus.

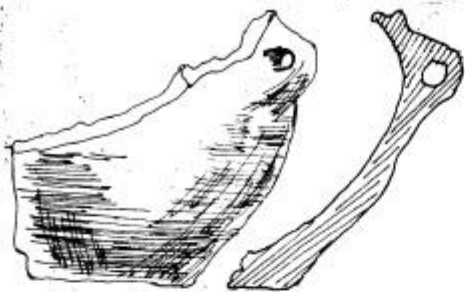
Pendant ces travaux qui ont duré deux ans, on est arrivé à fixer le gabarit de la ville, on a découvert des remparts de défense du côté nordouest et en partie du côté est du plateau. Après cela, on a pu constater l'unité de caractère de ces fortifications autour de la tour donjon, d'autres constructions avec l'église bien connue de la Cour, le palais découvert représente la totalité de la ville moyenâgeuse. Pendant les recherches, sur base d'indications stratigraphiques, il a été constaté que le plateau sur lequel se trouvent les ruines de la ville moyenâgeuse était déjà habité dès la préhistoire, durant la

période de «Starčevo». Audessus de cette couche se trouvait une autre couche appartenant à l'époque de bronze qui, sur une grande partie de sa surface a été remplacée par une couche moyenâgeuse dont la période la plus intensive se place au milieu du XIVème siècle, pendant l'époque de la ville de Lazare. Sur ce même territoire, la période de vie turque a continué et s'est prolongée jusqu'à nos jours. Ainsi, il a été constaté que les changements chronologiques des couches a donnée une image déterminée de l'intensité de la vie dans cet endroit.

Les problèmes qui se sont posés après deux années de travaux se rapportent à la date de la construction de la tour donjon avec la citadelle autour d'elle, phase de construction du palais, fixer le lieu d'établissement de l'entrée principale dans la ville et l'espace de la construction souterraine avec les fortifications de défense. Les problèmes énumérés pourront être traités après la fin définitive des fouilles archéologiques.

*Љ. Јордовић
А Јуришић*

TABLA I

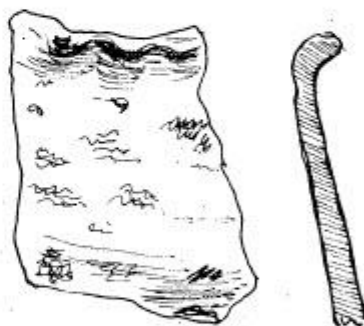
1.

2.

3.

4.

5.

6.

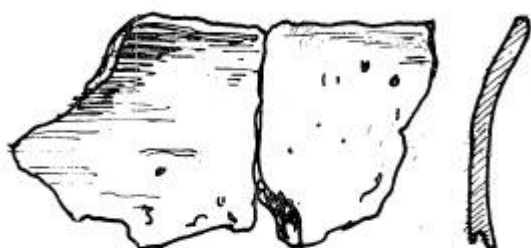
TABLA II

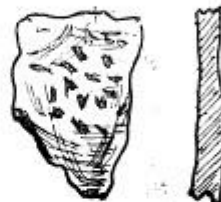
1.

2.

3.

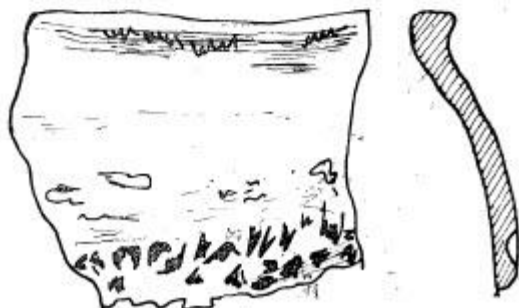
4.

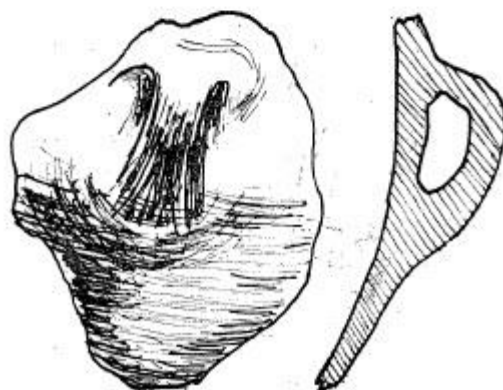
5.

6.

7.

8

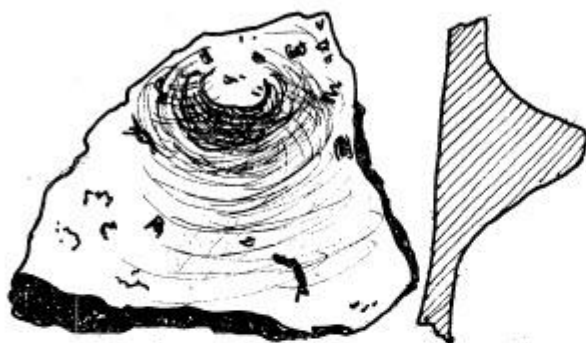
TABLA III

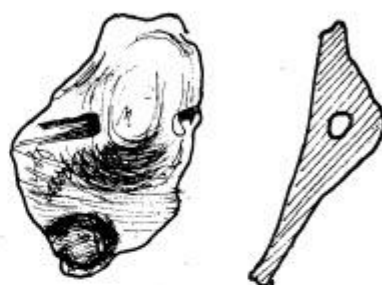
1.

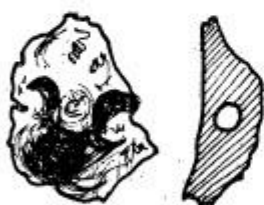
2.

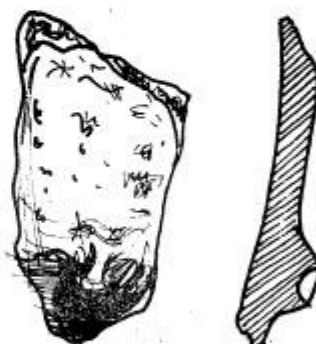
3.

4.

5.

6.

7.

8.

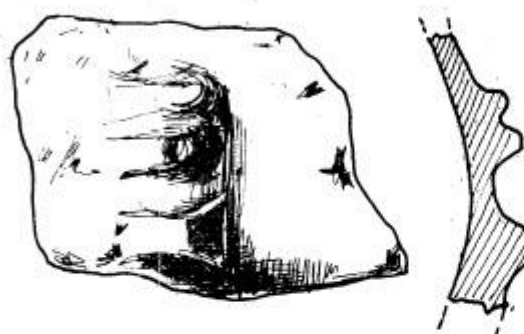
TABLA IV

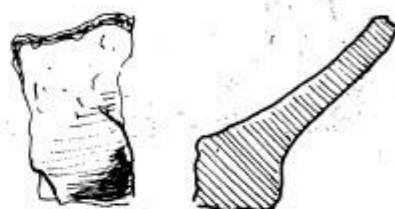
1.

2.

3.

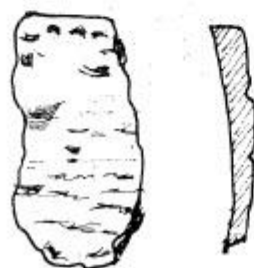
4.

5.

6.

7.

8.

TABLA V

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

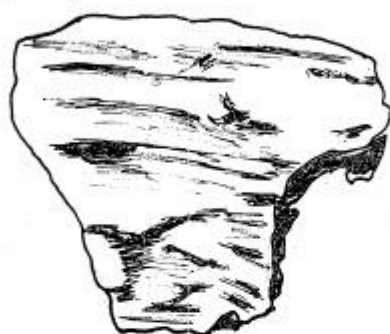
TABLA VI

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

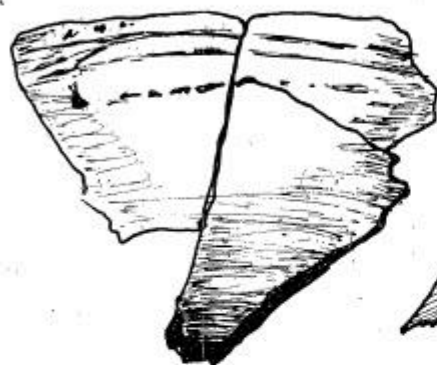
TABLA VII

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

TABLA VIII

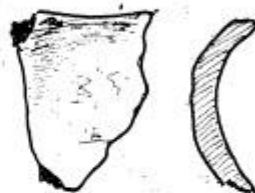
1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8

TABLA IX

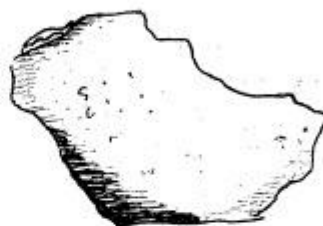
1.

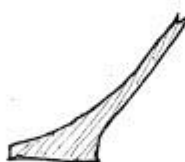
2.

3.

4.

5.

6.

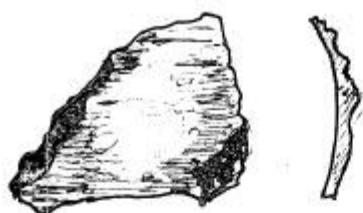

7.

8.

TABLA X

1.

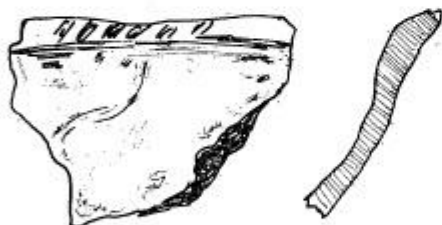
2.

3.

4.

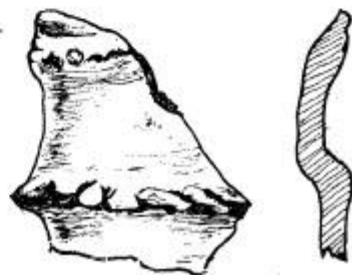
5.

6.

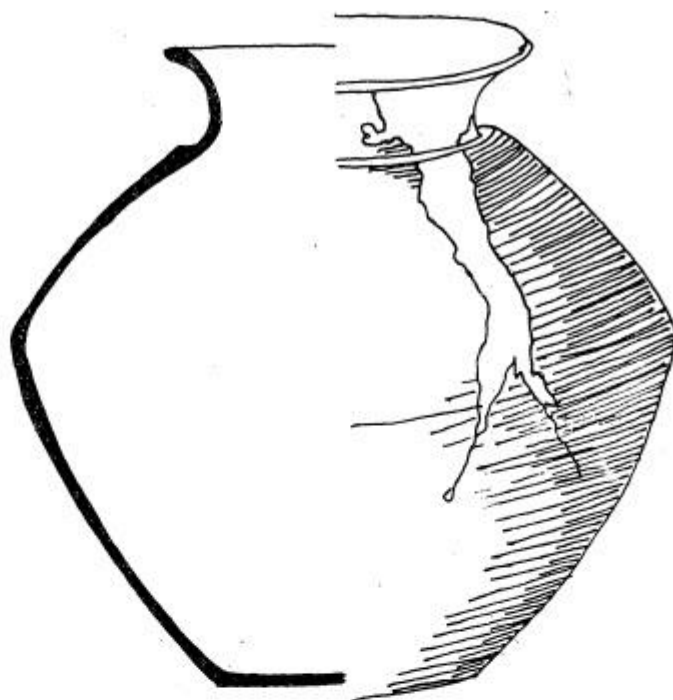

7.

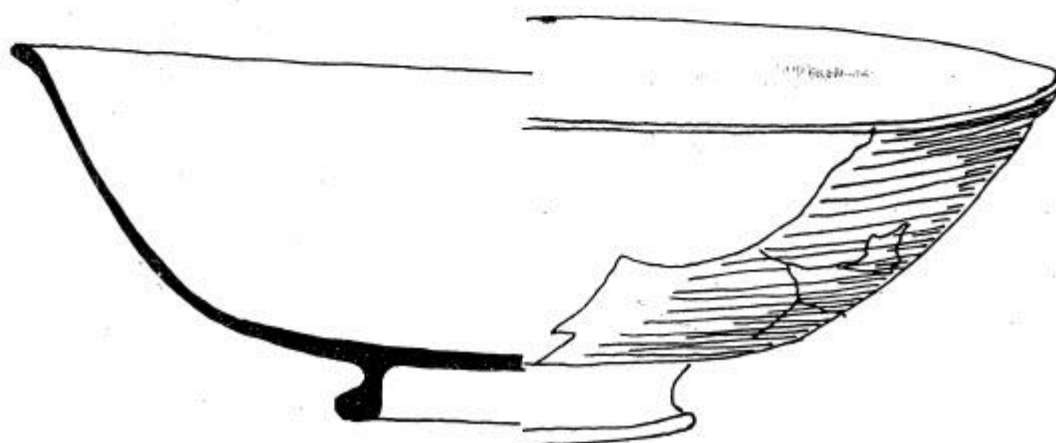

8.

TABLA XI

1.

2.

Све виђете у овом броју Саопштења представ-
љају детаље орнаментике са живописа мана-
стира Црне Реке